

de overheden en magistraten verwerpen en de justitie omstooten willen, invoerende de gemeenschap der goederen, en verwarren de eerbaarheid, die God onder de menschen gesteld heeft' (geciteerd naar: *De Nederlandsche Belijdenisgeschriften*, vergelijkende teksten samengesteld door J.N. Bakhuizen van den Brink, (Amsterdam 1940), p. 135-137). De zinsnede over het weren en uitroeien van alle afgoderij en valse godsdienst is in 1905 door de Gereformeerde Kerken in Nederland geschrapt.

⁷⁴ I.A. Diepenhorst, 'Alleen op de wereld', p. 9.

⁷⁵ A.A. van Ruler, *Droom en Gestalte*, p. 48.

⁷⁶ E-mail Janneke van Ruler aan Dirk van Keulen, d.d. 29 februari 2016.

⁷⁷ De plakboeken worden bewaard in het Archief Van Ruler, inventarisnummer VII. De knipsels van Schilder en Kroon zijn te vinden in doos VII.1, Plakboek 1, nummers 32 en 36.

⁷⁸ B. van Bilsen O.F.M., e.a., *Staat en cultuur*, s.l. s.a. [1951], p. 2 (Nederlands Gesprek Centrum, publicatie N°. 4).

⁷⁹ A.A. van Ruler, 'Protestantisme en cultuur', in: Archief Van Ruler, inventarisnummer I, 592. Van Rulers lezing en de weergave van de aansluitende discussie zullen voor het eerst worden gepubliceerd in: A.A. van Ruler, *Verzameld Werk, Deel 6B*.

moeder, die ons in vertrouwen nog wel eens wat achtergrondinformatie gaf'.⁷⁶

5. De teksten van Buskes en Diepenhorst hebben geen plek gekregen in de plakboeken waarin Van Ruler reacties op zijn werk verzamelde. Uit het feit, dat knipsels van de besprekingen van *Religie en Politiek* door bijvoorbeeld Schilder en Kroon wel in de plakboeken zijn ingeplakt, blijkt dat Van Ruler kritische reacties niet verdonkeremaande.⁷⁷

In hoeverre de botsingen zijn bijgelegd is de vraag. In het geval van Diepenhorst is dit waarschijnlijk wel het geval. Een aanwijzing daarvoor is, dat Van Ruler en Diepenhorst beiden zitting hebben genomen in de gespreksgroep 'Neutrale staat' van het Nederlands Gesprekcentrum. Deze gespreksgroep publiceert in 1951 het rapport *Staat en cultuur*.⁷⁸ In februari 1961 houdt Van Ruler een lezing over 'Protestantisme en cultuur' op een vormingscursus voor stafleden van de NCRV. Voor de aansluitende discussie is Diepenhorst uitgenodigd voor een kritische reactie.⁷⁹

Het conflict met Buskes is een ander verhaal. Zes jaar na de publicatie van Buskes' eerste schrijfsel in *Tijd en Taak* dringt Van Ruler nog steeds aan op 'zekere gerechtigheid' in de behandeling van zijn werk vanuit de hoek van Buskes. Of en hoe deze er is gekomen, is de vraag. Wanneer in 1958 zijn brochure *Heeft het nog zin, van "volkskerk" te spreken?* uitkomt, zendt Van Ruler een exemplaar aan Buskes toe. Heeft hij, zes jaar na zijn brief uit 1952, Buskes herinnerd aan zijn verzoek om 'zekere gerechtigheid'? Op 15 september 1958 schrijft Buskes terug. Hij bedankt voor de toezending van de brochure. En hij schrijft: 'Persoonlijk ben ik geneigd, een vraagteken te zetten achter de laatste zin van je referaat. En dat mede op grond van dit referaat. Daarom hoop ik, dat dit referaat toch niet een afsluiting van de discussie betekent. Je beschouwingen vragen om reactie'. Die reactie komt er echter niet. Buskes kondigt dat ook aan in zijn brief. Hij schrijft: 'Omdat ik momenteel bezig ben met een boek, dat over twee maanden klaar moet zijn, kan ik niet dadelijk reageren. Bovendien wil ik over bepaalde gedachten van je referaat nadenken. Dat kost tijd. Maar ik geef je de verzekering, dat ik het niet naast mij neer leg'.⁸⁰ *In de Waagschaal* besteedt echter ook in 1959 geen aandacht aan Van Rulers betoog over de volkskerk.⁸¹

Van Ruler bespreekt op zijn beurt op 15 november 1960 voor de AVRO radio wél Buskes' boek *Hoera voor het leven*. Dat is het boek waarmee Buskes het in september 1958 zo druk had, dat hij geen tijd had om op Van Rulers brochure over de volkskerk te reageren. Van Ruler vertelt de luisteraars, dat het boek autobiografisch van karakter is en dat er een kerkelijk-theologische en een sociaal-politieke lijn in zijn te onderscheiden. Hij benadrukt dat de hoofdte-